

УДК 378; 371

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ КОМПЕТЕНТНІСНОГО
ПІДХОДУ У ПРОЦЕС НЕПЕРЕРВНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛІВ
ГЕОГРАФІЇ

Постановка проблеми.

Розвиток демократичних процесів, який проходить у всіх життєвих сферах зумовив гуманізацію в суспільному житті, змінив цільові установки освіти, так як під впливом загальнокультурних, інтелектуальних, світоглядних ідей суспільства відбувається формування поглядів, принципів, норм поведінки людини. Основні риси нової парадигми ХХІ століття визначено в Декларації прав людини, прийнятій ООН. В Україні схвалена Концепція розвитку освіти до 2010 р. та відповідно до неї Програма розвитку освіти в Україні на 2006-2010 роки. Вони спрямовані на вдосконалення національної системи освіти, забезпечення доступу до якісної освіти, культурних і освітніх прав та запитів усіх громадян, реалізацію принципів неперервної освіти. Проголошуючи освіту як пріоритетну галузь внутрішньої політики держави, ці документи акцентують увагу на необхідності загального розвитку людини, її особистісних якостей, творчих здібностей, духу соціальної відповідальності. Усі зазначені аспекти розвитку освіти в Україні є нині основоположними й для розвитку всієї географічної освіти.

Аналіз літературних джерел за темою дослідження.

Проблема підвищення професійної компетентності педагогічних кадрів розглядається в різних аспектах у працях В.Адольфа, Ш.Амонашвілі, І.Арефєва, С.Батищева, В.Бондаря, О.Владиславлева, С.Висоцької, Ю.Гільбуха, С.Гончаренка, М.Дробнохода, Т.Добудько, С.Єлканова, В.Ізвозчикова, М.Коломійця, Н.Кузьміної, Н.Лобанової, В.Лозової,

А.Маркової, В.Синенка, М.Скаткіна, М.Чошанова, О.Шияна та ін. Так, педагогічний аспект розглядали В.Бездухов, Л.Большакова, Т.Добудько; психологічний – М.Лук'янова, О.Попова, В.Семиченко, Н.Яковлева; соціально-перцептивний – Н.Єршова; загальнокультурний – О.Котлярова; комунікативний – В.Кузовлев.

Проблема професійної компетентності вчителя географії певною мірою знайшла висвітлення в науково-методичних дослідженнях, присвячених підготовці педагога-географа В.Корнєєва, П.Шищенко, В.Максаковського, І.Душиної, Т.Герасимової, В.Максаковського, Л.Паламарчук, В.Преображенського, А.Сиротенка, М.Елькіна, В.Саюк та ін.

Формулювання цілей статті.

Поняття професійна компетентність розглядається нами як коло питань, в яких спеціаліст повинен бути обізнаним і успішним, сфера діяльності, в якій він реалізує свій професіоналізм. Компетентнісний підхід у підготовці вчителів географії передбачає відповідність рівня компетентності фахівця нормативним вимогам, характеру професійної діяльності, який змінюється набагато швидше, ніж її нормативні параметри, що вимагає дотримання прогностичного підходу в побудові компетентнісної моделі вчителя-географа.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Теорію професійної компетентності вчителя розроблено А.Марковою, В.Сластьоніним, І.Ісаєвим, Є.Шияновим та ін., де структура професійної компетентності складається з умінь та єдності теоретичної і практичної готовності вчителя до здійснення педагогічної діяльності [4, с.40-41]. Водночас „характеристиками професійної компетентності є розуміння суті завдань, що виконуються; знання досвіду в цій сфері і активне його використання; вміння обирати засоби, адекватні конкретним обставинам; почуття відповідальності за досягнуті результати; здатність визнавати власні помилки і коригувати їх” [5, с.3]. Для майбутнього вчителя географії компетентність виступає новоутворенням в структурі його якостей в системі професійної освіти. Разом з тим, компетентність як категорія покликана забезпечити системну інтеграцію освіти, виразити ріст системно-

соціальної і системно-професійної якості особистості вчителя-географа. Отже, компетентність вчителя-географа – системне утворення, що володіє власною генезою і власними цільовими функціями, і чим більше наявних компетенцій (як складових частин професійної компетентності), тим більша ймовірність сформованості їх груп, які об'єднуються в функціональні системи, що забезпечують його адаптацію до вирішення нових видів освітніх завдань, діяльності, високого рівня потенціалу компетентності професіонала.

Компетентнісний підхід у формуванні якостей професіонала займає проміжну (доповнювальну) позицію щодо культуроцентричного (реалізація виховного процесу в освітній системі), знаннєцентричного (базова умова для формування якостей професіонала), системодіяльнісного (інструменталізація і діяльнісна актуалізація знань) підходів. Саме інструменталізація освітнього процесу в рамках модернізації змісту освіти стала новим концептуальним орієнтиром діяльності шкіл, де головним положенням є теза про те, що набуття молоддю знань, умінь і навичок, спрямоване на їх трансформацію в компетентність, сприяє інтелектуальному і культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності адекватно реагувати на зміни в суспільстві.

Функції компетентнісного підходу:

1. Посилення зорієнтованості освіти на працевлаштування, тобто на підвищення конкурентоздатності майбутніх вчителів-географів на ринку праці.
2. Підвищення гнучкості вищої освіти на основі забезпечення системодіяльнісного і знаннєцентричного підходів на навчально-модульній основі.
3. Підвищення рівня якості освіти випускників і забезпечення сумісності результатів їх підготовки за певним профілем професійної діяльності в різних ВНЗ і різних країнах.

Не дивлячись на це, варто звернути увагу на визначені дослідниками недоліки компетентнісного підходу, які характеризуються такими положеннями:

- неадекватність в оцінці внутрішнього світу особистості;
- проблема в сприйнятті особистості як цілісності;
- позиція впливу лише на окремого фахівця в суспільстві, а не суспільного інтелекту в цілому;
- спрямованість на інтереси глобалізації ринку освіти і праці, що знижує рівень ціннісних основ духовності і культури вчителя.

Компетенції у професійній діяльності вчителя географії можна охарактеризувати рядом ознак: відношення, відповідність, здатність (знання, вміння, навички), знання як якість, готовність і рольова компетенція, що узагальнюються в такі класи:

- * базові проєктивні компетенції фахівця, необхідні для вирішення професійних завдань;
- * загальнопрофесійні компетенції, що формуються під час вивчення загальнопрофесійних дисциплін;
- * соціально значущі компетенції.

Узагальнену динамічну модель компетентності вчителя географії можна передбачити у формі взаємного доповнення двох множин компетенцій:

- 1) ключові, професійні, трудові;
- 2) соціальні, персональні, технологічні.

Дана модель відображає динаміку змін компетентності вчителя географії за циклами життєдіяльності, з виокремленням опорних моментів: завершення загальної освіти, здійснення професійної освіти, завершення конкретного періоду професійної діяльності з виникненням потреби в оновленні якості компетентності (підвищення кваліфікації), що фактично є відображенням неперервності його освіти протягом життя. Така динамічна модель дозволяє виділити періоди потреби в оновленні професійних знань, умінь і навичок, підійти до питань „синдрому вигорання фахівця”, застосування новітніх технологій, роботи з технікою, включення вчителя в сучасні проєкти тощо.

Науковці пропонують кілька теоретичних методів (підходів) до визначення та створення організаційно-методичних умов розвитку професійної компетентності педагогів школи:

1. Аксіологічний підхід (А.Булінін, І.Саєв, В.Сластьонін, Є.Шиянов). Здійснюється аналіз процесу формування компетентності майбутнього вчителя засобом ціннісно-змістового ставлення педагога до особистісних якостей і своєї професійної діяльності.

2. Соціокультурний підхід. Єдність розвитку психіки, свідомості, знань і діяльності вчителя, що є стимулом для формування його емоційно-особистісної сфери, свідомості й результативної діяльності.

3. Культурологічний підхід. Визначення компетентності як елемента культури й засобу розвитку особистості, суб'єктно-об'єктного ставлення до всіх учасників навчально-виховного процесу.

4. Системний підхід (П.Анохін, В.Афанасьєв, І.Блауберг, Б.Ломов, В.Лазарєв, В.Ясвін). Розвиток компетентності вчителя здійснюється як системне явище з урахуванням всіх факторів впливу на особистість: внутрішніх і зовнішніх; головних і другорядних; соціальних, особистісного і діяльнісного, виходячи з принципів інтеграції, цілісності, комплексного аналізу. Сучасні дослідники вказують на те, що „Сутність системного підходу до створення організаційно-методичних умов діяльності вчителя полягає у передбаченні таких позицій:

- визначення мети;
- наявності ієрархії;
- зв'язку із зовнішнім середовищем;
- розуміння кожним своєї задачі;
- гомеостазіс – здатність системи зберігати себе, свої параметри в умовах змінювання середовища;
- наявності розподілу ролей на підставі домовленості”[1, с.23].

6. Діяльнісний підхід. Спирається на базовий методологічний принцип єдності свідомості і діяльності та розглядає останню як сукупність й взаємозв'язок таких елементів: мотивація – мета – завдання функціонування – зміст – методи – форми – результат.

7. Полісуб'єктний (діалогічний) підхід. Єдність діалогічного, особистісного і діяльнісного підходів, що становить суть методології гуманістичної педагогіки.

8. Міждисциплінарний підхід. Географія об'єктом вивчення має різні процеси і явища, до дослідження яких долучаються різні науки, а інтеграція знань з різних наук забезпечує комплексність (цілісність) дослідження проблеми.

9. Когнітивний підхід. Розуміння суті проблеми, співвідношення нових ідей з традиційними, поєднання кількох ідей, самостійне вироблення вчителем елементів вирішення проблеми, надання можливості одержання досвіду, на основі якого розвивається розуміння взаємовідносин.

10. „Перцептивно-гуманістичний підхід має в основі ідею, що навчання (розвиток компетентності) – це унікальний досвід, і тому ті, кого навчають, можуть реагувати по-різному на цілком ідентичні ситуації. Проте оскільки досвід і сприйняття кожної особистості індивідуальні, то і ситуації будуть для кожної з них також індивідуальними. Цей принцип сконцентрований на тому, як себе відчуває той, хто набуває знань. Навчання побудоване навколо систематизованих і несистематизованих знань, що входять до меж навчання.

11. Аспектний підхід до діяльності вчителя полягає у врахуванні та розгляді реальних практичних ситуацій та умов (аспектів професійної діяльності вчителя географії).

12. Ситуаційний підхід передбачає застосування у педагогічному процесі найбільш ефективних методів у конкретний час і залежно від ситуації.

13. Синергетичний підхід передбачає надання можливостей вибору найоптимальнішого шляху для власного саморозвитку, професійного вдосконалення. При цьому підході спрощуються протиріччя між об'єктивними та суб'єктивними ознаками, які, безперечно, виникають у процесі зростання компетентності вчителя; знаходиться компроміс, гармонізуються стосунки між учасниками процесу, при цьому зберігаються індивідуальні та власні цінності особистості” [1, с 23].

У процесі навчання у ВНЗ майбутній вчитель-географ набуває комплексу компетенцій, які складають початковий рівень компетентності. Формування фундаментального (фахового) рівня компетентності відбувається вже після закінчення університету з накопиченням досвіду у відповідній професійній діяльності, оскільки саме ця страта (рівень) розкриває потенціал, який виявляється ситуативно, описує інструментарій одночасного розуміння і дії, що дає змогу сприймати нові культурні, соціальні, економічні і політичні реалії й адекватно на них реагувати в педагогічній діяльності. Адекватна реакція здійснюється на підставі рефлексивних дій вчителя.

„Рефлексія – це звернення свідомості вчителя на самого себе, усвідомлення себе з точки зору учнів. Розвиток цієї здатності у майбутнього педагога має важливе значення для формування „Я-концепції”, уточнення правильності та адекватності вибору педагогічної дії” [3, с. 70]. „Рефлексивність – здатність до інтерпретації отриманої інформації з позиції учня, оцінка результативності та цілевідповідності педагогічних рішень, навчально-виховних задач і соціально-педагогічних ситуацій” [1, с.20].

Отже, компетентність – компонент потенційної якості підготовки вчителя, що виражає його здатність до виконання певного комплексу професійних завдань і формування професійних якостей, креативності, рефлексії, педагогічної майстерності задля самозадоволення й професійних досягнень. Компетентнісний підхід формує компетентнісний формат опису якостей вчителя-географа. До цих якостей, крім загальновизначених для вчителя, відносимо готовність до вибору, комунікативність і толерантність (здатність до конструктивного спілкування, терпимість до думок інших, орієнтація в інших культурах), готовність до співпраці.

К.Ушинський визначав такі вимоги до вчителя:

- педагогічне покликання, бажання і здатність займатися вчительською діяльністю;
- велика енергія та сумлінне виконання своєї справи;
- пізнання потреб учня, вміння „зазирнути в його душу”;
- розвиток педагогічної майстерності, педагогічного такту;

- активна громадянська позиція, участь у суспільних справах;
- постійне самовдосконалення, що, як бачимо, тісно переплітається з сучасними положеннями компетентнісного підходу до підготовки вчителів.

Отже, якість фахівця з точки зору компетентнісного підходу визначається:

- відповідністю рівня компетентності фахівця нормативним вимогам;
- відповідністю рівня компетентності характеру майбутньої професійної діяльності.

Слід зазначити, що вищою формою вираження компетентності й прояву компетенцій є майстерність вчителя географії. Російські дослідники так визначають категорію майстерності:

- „майстерність є найвищим рівнем прояву якості праці і відповідно якості людини;
- майстерність – вершина творчості, вершина професійної зрілості, вона несе в собі зміст „Акме” (вершини творчості й професіоналізму);
- майстерність є проявом гармонії і досконалості в діяльності людини;
- майстерність – це прояв відповідальності людини за свою працю;
- майстерність є вищим проявом духовності людини;
- майстерність є діалектичною єдністю постійного навчання, удосконалення і учіння;
- майстерність є проявом культури особистості;
- майстерність є школою, де майстер завжди виконує функцію учителя” [6, с.10].

Крім того, на нашу думку, варто виділити поняття „професіоналізм”, яке визначається як „рівень розвитку професійної культури і самосвідомості особистості, достатній для творчого розв’язування завдань професійної діяльності” [2, с.40]. Оптимальним стимулом для реалізації компетентності

професіоналом є досягнення ним рівня творчості у своїй діяльності, духовності, відповідальності і розвитку ціннісних орієнтирів.

Узагальнюючи, можна відзначити, що професійна компетентність вчителя географії – це динамічна якість фахівця, яка змінюється від початкового рівня через фундаментальний до вищої своєї форми – професійної майстерності, піддаючись постійним трансформаціям, розвиваючись, збільшуючи свій потенціал. Нами було вибрано підхід де розвиток компетентності (складові компетенції) здійснюється у співвідношенні з тими навчальними дисциплінами і видами навчально-виховної діяльності в рамках яких вони можуть бути сформовані, що дозволяє конкретизувати їх у зіставленні з навчальним планом даної спеціальності. Наприклад, загальнонаукові компетенції, що визначають фундаментальність освіти формуються під час вивчення всіх блоків навчального плану; загальнопрофесійні компетенції – інваріанти підготовки вчителя, що забезпечують його готовність до вирішення загальнопрофесійних завдань; спеціальні компетенції (професійно-функціональні знання, вміння і навички) – забезпечують прив'язку вчителя географії до педагогічного середовища, учнівського колективу, оволодіння ним алгоритмами діяльності з моделювання, проектування, наукових досліджень тощо. Саме розвиток набору цих компетенцій дозволить вчителям гнучко орієнтуватися у змінних умовах праці, бути готовими до продовження освіти, до перекваліфікації, самоосвіти і саморозвитку. Зміст цих груп визначається такими інтегративними факторами як соціально-економічний стан суспільства і тенденції світового розвитку та особливості професійної діяльності.

Двома основними складниками професійної компетентності вчителя географії є професійно-особистісна і професійно-діяльнісна. Професійно-особистісна група компетентностей включає соціальну, психологічну, комунікативну, управлінську, етичну, рефлексорну (аутопсихологічну), загальнокультурну, інтелектуальну і компетентність саморозвитку. З розвитком цієї групи компетентностей формуються такі якості вчителя:

- конструктивні: якості особистості, що дозволяють накопичувати конструктивний досвід соціальної поведінки і спілкування, досвід індивідуальної самореалізації в суспільстві;

- технологічні: обсяг і якість соціально-психологічних, загальногуманітарних і культурологічних знань, умінь і навичок;

- естетичні: культура поведінки і спілкування, зовнішній вигляд;

- екологічні: екологічно безпечна поведінка.

Формується професійно-особистісна група компетентностей у циклі гуманітарних, соціальних дисциплін, а також під час вивчення студентами-географами курсу «Вступ до спеціальності», спецкурсу «Основи компетентнісного підходу до навчання географії», педагогічних практик. Сформованість цієї групи компетентностей відповідає акмеологічному поняттю професіоналізму особистості, під яким розуміється якісна характеристика фахівця, що відображає високий рівень професійно важливих якостей, креативності, адекватності, ціннісних орієнтацій.

Професійно-діяльнісна група компетентностей включає освітню, предметну, дидактичну, методичну, інформаційну, навчально-пізнавальну компетентності, які формують такі якості вчителя, як ефективна реалізація педагогічних функцій, здатність проектувати власний професійний розвиток, володіння прийомами, методами, технологіями здійснення професійної діяльності, здатність вирішувати дидактичні проблеми. Наявність цих якостей дозволяє говорити про те, що у вчителя сформовано професіоналізм діяльності, який виражається високою професійною кваліфікацією, різноманітністю і ефективністю творчих професійних навичок і вмінь, володінням сучасними методами і технологіями вирішення професійних завдань, що забезпечує високу, стабільну результативність діяльності. Професіоналізм діяльності вчителя-географа формується в циклі дисциплін географічного і педагогічного змісту і, зокрема, в курсі „Методика навчання географії”.

Висновки з даного дослідження.

Отже, компетентність це не просто сукупність компетенцій, а їх актуалізація в певних видах діяльності, зв'язана з самоактуалізацією

особистості вчителя. Компетентність є основою професіоналізму на якій формується майстерність педагога, що можна відобразити взаємозв'язаними частинами ланцюга: якості особистості вчителя-географа — компетенції — компетентність — майстерність.

Список літератури

1. Віаніс-Трофименко К.Б., Лісовенко Г.В. Підвищення професійної компетентності педагога: [посібник]. – Х.: Вид. група «Основа», 2007. – 175с. [1] – (Б-ка журн. «Управління школою»; Вип. 7(55)).
2. Зязюн І.А., Сагач Г.М. Краса педагогічної дії: Навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302с.
3. Мышление учителя: Личностные механизмы и понятийный аппарат / Под ред. Ю.Н. Кулюткина, Г.С. Сухобской. – М.: Педагогика, 1990. – 102с.
4. Педагогика: Учебн. пособие для студ. пед. уч. заведений / В.А.Сластенин, И.Ф.Исаев, А.И.Мищенко, Е.Н.Шиянов – 4-е изд. – М.: Просвещение, 1975. – 512с.
5. Развитие и оценка компетентности : Материалы конф., Москва, 20-22 апреля 1996г. – М.: Институт психологии РАН, 1996. – 58с.
6. Субетто А.И. Онтология и феноменология педагогического мастерства. Кн. 1. – Тольятти: МАБ и БД, 1999. – 208с.

Резюме.

В статті розглядаються питання запровадження компетентнісного підходу у процесі неперервної підготовки вчителів географії, виділяються складові компетенції. Узагальнено різні погляди на поняття „компетентність” і „компетенція”.

Резюме.

В статье рассматриваются вопросы внедрения компетентного подхода в процессе непрерывной подготовки учителя географии, выделяются составные компетенции. Обобщены разные взгляды на понятия „компетентность” и „компетенция”.

Resume.

Main directions technologies in the form professional competencies of geographer teachers dependent on environment and education. The importance training of the geographer teachers of out-of-class independent work is compulsory part her professional development, „competencies” and „competence”.

Ключові слова: компетентнісний підхід, професійна компетентність, вчитель географії.

Ключевые слова: компетентностный подход, профессиональная компетентность, учитель географии.

Key-word: professional competention, geographer teachers.